

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/EO.2017.008>

Руслана Давидюк
(Рівненський державний
гуманітарний університет
Рівне, Ukraina)

**Політичні вбивства як
інструмент боротьби
радянських спецслужб
з унерівською еміграцією**

Słowa kluczowe: ukraińska emigracja polityczna; województwo wołyńskie; II Rzeczpospolita; morderstwa polityczne; radzieckie służby specjalne

Keywords: Ukrainian political emigrants; Volyn voivodeship; the Second Polish Republic; political assassinations; Soviet special services

Підписаний 18 березня 1921 р. між Польщею та двома радянськими республіками – РСФРР та УСРР – Ризький мирний договір не задовольняв жодну зі сторін. Особливо болісним було виконання статті 5 цього договору, у якій йшлося про незалежність Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), а Українська Народна Республіка (УНР) оголошувалася поза законом, співпраця з нею заборонялася. Природно, що сприйняття українською стороною цього договору було негативним. Тодішній посол УНР у Латвії та Естонії полковник В. Кедровський у протестаційній ноті до уряду Польщі з боєм підкреслював, що Ризький договір автоматично скасував Варшавський договір¹.

¹ М. Лівницький, *ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками*, Мюнхен–Філадельфія 1984, с. 13.

Ратифікація Ризького договору зумовила припинення офіційного функціонування на польській території керівних органів УНР: Голови Директорії, Ради Міністрів і утвореної на еміграції Ради Республіки. 1923 р. на вимогу радянської сторони було закрито Українську ліквідаційну комісію. Після цього єдиним репрезентантом інтересів унерівських емігрантів залишився Український центральний комітет (УЦК) у Варшаві.

Більшовики продовжували виступати із протестами щодо перебування на території Польщі прихильників Симона Петлюри, підтримки останніх польською владою. У серпні 1921 р. до Варшави прибуло радянське посольство, очолюване Левом Караханом. Окрім дипломатів, до його складу належали «резидентури чека», члени військової розвідки, обов'язком яких було «слідкувати за діями російської та української еміграційних груп та ширити між ними чвари»². Підписаний у Варшаві 7 жовтня 1921 р. протокол «Карахан–Домбський» передбачав депортацію з Польщі відомих представників української еміграції: С. Петлюри, В. Зелінського, М. Омеляновича-Павленка, Ю. Тютюнника. Із цих діячів генерали В. Зелінський і М. Омелянович-Павленко переїхали до вільного міста Гданськ. Генерал Ю. Тютюнник під прикриттям польського Генштабу готував повстання в Радянській Україні, а С. Петлюра певний час переховувався у приватному помешканні віце-міністра внутрішніх справ УНР Г. Юзевського³.

Зважаючи на те, що українська політична еміграція була для більшовиків особливим подразником, «сіллю в оці совітської влади»⁴, то у боротьбі з нею застосовувалися найрізноманітніші засоби: від організації спецоперацій з метою розкладу еміграції зсередини до фізичного знищення її представників. Однією з найвідоміших була операція пов'язана із Юрком Тютюнником. Співробітник Першого (розвідвального) управління КДБ УРСР Юрій Римаренко писав, що ця операція: «ввійшла в анали тодішніх українських спецслужб як одна із найвдаліших комбінацій... Тютюнник був вдало виведений в Україну для «інспектування» так званої Вищої Військової Ради та затриманий.

² В. Верига, *Листопадовий рейд 1921 року*, Київ 1995, с. 34.

³ В. Комар, *Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.)*, Івано-Франківськ 2011, с. 93.

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 580 т., оп. 1, спр. 86, арк. 1.

Офіційно це трактувалося як зневіра Тютюнника у політичній еміграції, передусім петлюрівській, його каяття за минулі провини перед народом та інші пропагандистські кліше... Головне ж досягнення цієї оперативної комбінації – паралізація діяльності найактивнішої частини петлюрівщини, посилення так званих зміновіхівських тенденцій, повернення в Україну більшості соратників Тютюнника»⁵.

Постановою Політбюро ЦК РКП(б) «Про розвідуправління» 25 лютого 1925 р. припинялася так звана «активна розвідка»⁶. Внаслідок цього, у другій половині 20-х рр. зменшується активність більшовицького партизанського руху. Натомість у сусідніх із СРСР державах організовуються строго законспіровані пункти для вивчення військових об'єктів, налагоджуються зв'язки із потрібними людьми, готуються необхідні матеріали тощо. Крім іншого, означені зміни були викликані успіхами Польської держави щодо охорони кордону, зокрема утворенням КОПу і активізацією його розвідки.

Ян Бруський, згадуючи про існування двох бачень більшовицької політики щодо Польщі – радикальної і поміркованої, першу асоціює з Михайлом Фрунзе⁷, іншу з Дмитром Мануїльським⁸. Нагадаємо, що М. Фрунзе помер у жовтні 1925 р. Відтак, з другої половини 20-х рр. робота радянських спецслужб переорієнтовується на інші форми, проводиться підготовка до організації і здійснення терористичних актів, зокрема проти діячів УНР. Постанову про доцільність політичних убивств Комінтерн ухвалив 9 січня 1926 р.⁹ Голова уряду УСРР В. Чубар у виступах 1926 р. кілька разів говорив про «небезпеку петлюрівщини»: «Ми зовсім не певні в тому, що ті, кому це корисно, не

⁵ Ю. Римаренко, *Керівник держбезпеки нового типу*, в: Борис Шульженко. *Особистість і час: документи, спогади, матеріали*, упоряд. В. Б. Шульженко; за заг. ред. Ю. І. Шаповала, Київ 2006, с. 340–341.

⁶ *Постановление Политбюро ЦК ВКП (б) «О разведупре». 25 февраля 1925 г.*, в: Лубянка. *Сталин и ВЧК – ГПУ – ОГПУ – НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. Январь 1922 – декабрь 1936 г.*, ред. А. Н. Яковлев, сост. В. Н. Хайустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова, Москва 2003, с. 98–100.

⁷ J. J. Bruski, *Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy sowieckiej 1921–1926*, Kraków, 2010, s. 279.

⁸ *Ibidem*, s. 286.

⁹ Ю. Кульчицький, *Симон Петлюра і погроми*, в: *Симон Петлюра: зб. наук.-студійної конф. у Парижі (травень 1976 р.): статті, замітки, матеріали*, ред. В. Косик, Мюнхен–Париж 1980, с. 138.

використають цього уряду (мався на увазі ДЦ УНР – авт.) для завдань, спрямованих проти Радянського Союзу»¹⁰.

Особливе занепокоєння радянського режиму викликало поновлення політики польсько-української співпраці після травневого перевороту¹¹. У кінці червня 1926 р. Ф. Дзержинський писав до Г. Ягоди, що травневий переворот був успіхом антиросійського напрямку польської політики¹².

Найрезонансним стало вбивство у Парижі 25 травня 1926 р. Самуїлом Шварцбардом Симона Петлюри. Український дослідник С. Литвин, посилаючись на архівні документи, прийшов до висновку, що більшовики ще 1921 р., під час судового засідання проти членів УНР і діячів українських партій соціалістів-революціонерів і соціал-демократів, винесли смертний вирок С. Петлюрі, оголосили його поза законом¹³. Іван Кедрин пов'язував вбивство Головного отамана з травневим переворотом в Польщі: «Якщо вбивство Симона Петлюри було вже раніше заплановане, то нема сумніву, що поворот у Польщі до влади Пілсудського прискіпив виконання того злочину... Москва могла лякатися, що Пілсудський змагатиме до відновлення в якійсь формі польсько-українського союзу з 1920 р.»¹⁴. Ця думка поширювалася на шпальтах міжвоєнної періодики: «Симон Петлюра заплатив життям за поворот до влади маршала Пілсудського» – відзначав паризький «Тризуб»¹⁵. Подібне написало «Діло»: «За реституцію при владі Пілсудського заплатив своєю головою С. Петлюра»¹⁶. Емігранти категорично пов'язували вбивство Головного отамана з діяльністю більшовицьких спецслужб. У заявах українських партій та громад у різних країнах світу говорилося про те, що «рука вбивці спрямовувалася

¹⁰ В. Гриневич, *Вбивство С. Петлюри*, в: *Політичний терор і тероризм в Україні: ХІХ–ХХ ст.: історичні нариси.*, під ред. Д. В. Архіреїський, О. Г. Бажан, Т. Б. Бикова [та ін.], відповід. ред. В. А. Смолій, Київ 2002, с. 318.

¹¹ Ю. Иванов, *Реакция в Москве на переворот Ю. Пилсудского в Польше в мае 1926 года: по материалам Архива внешней политики РФ*, „Новая и новейшая история” 2006, № 1, с. 38, 40.

¹² J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 313.

¹³ С. Литвин, *Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана*, Київ 2001, с. 503.

¹⁴ І. Кедрин, *Життя – Події – Люди. Спомини і коментарі*, Нью-Йорк 1976, с. 208.

¹⁵ „Тризуб”, 14 ІХ 1926, ч. 44, с. 29.

¹⁶ *Тасма на смерть С. Петлюри*, „Діло”, 28 V 1926, ч. 116, с. 5.

Москвою»¹⁷. Однак процес над Шварцбардом перетворився на широкомасштабну пропагандистську акцію з дискредитації українського національного руху. Українська парламентарна репрезентація (УПР) відреагувала заявою на «комунікат Жидівського клубу з приводу неправдивих висловлювань на адресу загиблого Симона Петлюри»¹⁸.

Утім, саме після загибелі Симона Петлюри його ім'я стає символом боротьби за Українську державу. Ярослав Рудницький зауважував: «Большевики, хоч і розбили Українську Народню Республіку, але С. Петлюру вони оцінили краще... ніж дехто з наших політиків. Бо як царсько-російська влада називала українських патріотів «мазепинцями» (від імені гетьмана Івана Мазепи), так большевицька влада назвала українських патріотів-самостійників «петлюрівцями». Це значить, що в очах большевицької влади С. Петлюра був найвищим символом відновлення української державності. І цей найвищий символ, як видно, був загрозливим для влади СРСР»¹⁹.

Після загибелі Головного отамана сучасник тих подій, що перебував у Подєбрадах, писав: «Сьогодні Петлюра є канонізованим українським націоналістом. Такого патріотичного піднесення я серед нашої еміграції ще ніколи не спостерігав, яке виявився у реагуванні мас на трагічну смерть нашого мученика... Де тільки можна вміщені портрети небіжчика. У вшануванні пам'яті покійника беруть участь всі без винятку політичні партії, професійні організації та наукові установи. Коротко: сьогодні не має українського емігранта, котрий не усвідомлював би собі, що в особі Петлюри Україна втратила свого національного героя. Пишу без перебільшення, а може по своїй скорості і замало...»²⁰.

Загибель С. Петлюри дещо згладила гострі протиріччя між наддніпрянцями та галичанами, що ґрунтувалися на відмінному баченні зовнішньополітичних орієнтацій, протилежних оцінках Варшавської угоди. Президія УНДО за підписами Д. Левицького і В. Целевича

¹⁷ *Комунікат Комітету вшанування пам'яті Симона Петлюри*, „Тризуб” 1926, ч. 34, с. 4–6.

¹⁸ *Після смерті бл. п. С. Петлюри: Комунікат Укр. Парляментарної Репрезентації*, „Громада” 20 VI 1926, ч. 25, с. 4; *Після огидного вбивства*, „Діло”, 8 VI 1926, ч. 125, с. 2; *Після вбивства отам. Петлюри*, „Діло”, 17 VI 1926, ч. 132, с. 1.

¹⁹ Я. Рудницький, *В 65-річчя екзилу уряду УНР (1920–1985)*, Оттава 1985, с. 15.

²⁰ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 3696, оп. 2, спр. 46, арк. 213.

2 червня 1926 р. звернулася до Петра Холодного, колишнього міністра УНР і голови львівської філії «Товариства допомоги емігрантам з Великої України» з листом, у якому наголошувалося: «Президія УНДО на своєму засіданні 2 червня 1926 р. вирішила передати через Ваші руки вислови найглибшого співчуття з приводу великої втрати, яку понесла українська нація через трагічну смерть голови Директорії і Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри, невтомного борця за права віками поневоленого народу. При цій нагоді зазначаємо, що хоча політику уряду УНР, завершену відомим Варшавським договором, ми послідовно поборювали, то все-таки вважаємо Покійного носієм великої національно-державної ідеї і виразником визвольної боротьби української нації»²¹. У 30-х рр. у Галичині вшановували пам'ять С. Петлюри, хоча були і противники цього, зокрема проти святкування виступив О. Назарук на сторінках «Нової зорі»²².

Очевидно, що мертвим Петлюра ставав для більшовиків іще небезпечнішим, ніж тоді, коли був живим²³, адже, як писав Дмитро Андрієвський у статті *Вбивство Симона Петлюри і Україна*, «волі народу не можна вбити кулею револьверу»²⁴.

На похорон до Парижа прибули представники української еміграції з усіх кінців Європи. Церква не могла вмістити всіх бажаючих віддати шану померлому. Відзначення дня загибелі Петлюри набуло ваги одного з основних заходів українських політемігрантів на Волині, ім'я отамана стало символом жертвності у Східній Галичині. Пам'ятали про нього й у Радянській Україні. Зрозуміло: більшовицька влада ладна була за будь-яку ціну викреслити це ім'я з народної пам'яті, проте зробити це не вдавалося. Після загибелі Головного отамана на третій сторінці харківської газети «Комуніст» з'явилася надрукована дрібним шрифтом замітка про те, що в Парижі вбито Симона Петлюру²⁵. Цікаво, що через чотири дні після загибелі отамана в соборі Святої Софії, переповненому киянами, відправили анонімну панахиду «за

²¹ Після трагічної смерті С. Петлюри, „Діло”, 4 IV 1926, с. 1.

²² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 804, оп. 1, спр. 17, арк. 3.

²³ М. Ковальський, *Симон Петлюра, в: Говорить Радіо Визволення. Збірка матеріалів української редакції*, кн. 2, Мюнхен 1957, с. 43.

²⁴ Після смерті Петлюри, „Діло”, 22. VIII 1926, с. 3.

²⁵ М. Ковальський, *op. cit.*, с. 42–43.

спокій раба Божого Симона». Ні Київ, ні Харків не могли проводити демонстрацій, тому було винайдено таку форму виявлення жалоби²⁶. Московська газета «Известия»²⁷ зазначала, що смерть Петлюри призведе до повного розвалу еміграції. У відповідь львівське «Діло» написало: «Може навпаки – смерть ідеологічного вождя еміграції призведе до її консолідації»²⁸.

Рівненська газета «Дзвін», що контролювалася колишнім опонентом С. Петлюри В. Оскілко, також відреагувала на вбивство Головного отамана, зауваживши: «Безпосереднім приводом вбивства називають переворот Маршала Пілсудського, союзника УНР і С. Петлюри. Пригадуємо до цього також постанову Комінтерну про індивідуальний терор. Оце і є дійсна причина вбивства»²⁹. На сторінках «Дзвону» писали про похорон Головного отамана, організацію панахид на території Волині, наголошуючи, що «у богослужінні взяли участь представники всіх партій, люди різних переконань. Над домовиною мученика зустрілись всі»³⁰. А вже у наступному номері «Дзвону» було опубліковано «Комунікат Управи Української Народної Партії» у зв'язку із загибеллю очільника цієї партії Володимира Оскілка³¹.

19 червня 1926 р., близько 21–22 години у будинку семикласної утравквістичної школи с. Городок Рівненського повіту, на другому поверсі якого жив В. Оскілко, його було вбито пострілом через вікно³². У Державному архіві Рівненської області зберігаються документи польської поліції, у яких зафіксовано подробиці вбивства колишнього командувача Північної групи військ УНР. Писала про це і газета «Дзвін», відвівши чимало місця опису обставин загибелі свого редактора та очільника УНП (с-с). Тижневик сповіщав про поминальну службу, відправлену у с. Хотин, про присутність на ній барона Ф. Штейнгеля з родиною, які також проживали у Городку, про пана-

²⁶ Ibidem.

²⁷ А. Приходько, *Петлюра*, „Известия”, 27 V 1926, ч. 119, с. 4; „Логічний кінець”, „Тризуб”, 15 VIII 1926, ч. 40, с. 13.

²⁸ *Над свіжою могилою. „Панахида” української радянської преси*, „Діло”, 4 V 1926, ч. 122, с. 2.

²⁹ *Вбивця Отамана Петлюри – з Смоленська*, „Дзвін”, 30 V 1926, с. 1.

³⁰ *За упокій душі Мученика*, „Дзвін”, 13 VI 1926, с. 3–4.

³¹ *Комунікат Управи Української Народної Партії*, „Дзвін”, 27 V 1926, с. 1.

³² Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 2, спр. 3040, арк. 13.

хиди за Оскілкою в інших населених пунктах Волинського воєводства та Білорусії³³.

Газета вказувала на зв'язок між вбивствами Симона Петлюри і Володимира Оскілка, які розділяло 25 днів, стверджуючи, що їх здійснила одна і та ж терористична рука. У замітці *Жертва вечірня* відзначалося: «Ще не висохла на паризькому брукові кров мученика за Україну – Головного Отамана і Голови Директорії Симона Петлюри – як сталася друга трагедія – та може лише другий акт одної великої трагедії – української нації – уже на рідній волинській землі – вбивство Голови Української Народної Партії, Головного Редактора газети «Дзвін», бувшого Командуючого Південно-Західним фронтом – Володимира Оскілка»³⁴. Автори вважали, що «ті обидві жертви, зв'язані спільністю переконань, гинуть у дальних кінцях Європи мало не одночасно і майже в однакових обставинах. А це стверджує існування великої організації скритовбивці якої по наказу мордують небезпечних противників. І як в першому, так і в другому випадкові дуже ясно видно злочинні руки московського «Комінтерну»³⁵. Замислюючись над поясненням цих вбивств журналісти прийшли до висновку, що обоє загиблих «з великою радістю вітали варшавський переворот і повернення до політичної праці... Маршала Пілсудського»³⁶.

Про вбивство Оскілка писала газета «Білоруське слово», згадавши і про інші жертви замахів, що відбулися на периферії Польської держави: 13 червня 1923 р. вбито брата відомого генерала Станіслава Булак-Булаховича – Юзефа, а також здійснено замах на полковника Пермікіна, якого залишили в снігу, поразивши мертвим³⁷. Один із терористів, якого згодом ввіймали, засвідчив, що за вбивство Юзефа Балаховича він отримав кошти від більшовиків³⁸.

Обставини вбивства В. Оскілка свідчать, що його добре готували: вибрали темну дощову ніч, «вбивця виліз босий по зубцях двох сусідніх вікон, тримаючись на ринву. Слідів не було – дощ змив. Хоча

³³ „Дзвін”, 10 VII 1926, с. 1–2.

³⁴ *Жертва вечірня*, „Дзвін”, 4 VII 1926, с. 2.

³⁵ *Бл. п. Володимир Оскілко в освітленні преси*, „Дзвін”, 4 VII 1926, с. 3.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Володимир Оскілко у висвітленні преси*, „Дзвін”, 1 VII 1926, с. 1.

³⁸ А. Кручинин, „Юзик”: *Генерал Булак-Балахович 2-й брат свого брата*, в: *Право на ім'я: Биографіка ХХ века. Читення пам'яті Вениаміна Иофе: Избранное: 2003–2012*, Санкт-Петербург 2013, с. 126.

на ринві вдалося зауважити сліди рук і під місцем вистрілу на землі знайдено порожню гільзу від браунінга³⁹. За повідомленням дружини Оскілка Клавдії, її чоловік випив молока, поставив склянку на стіл, повернувся обличчям до вікна і в той час пролунав постріл, від якого настала раптова смерть. Куля пройшла через ліві груди наскрізь. Дружина, що працювала вчителькою у Клевані, також свідчила, що після загибелі Петлюри, Оскілко передбачав можливість замаху на нього і просив, коли це станеться, поховати його біля могили матері, казав, що його переслідує кілька осіб.

Зауважимо, що на початку 1926 р. про можливий замах на В. Оскілка застерігав Паламарчук у листі з Чехословаччини⁴⁰. Польська поліція припускала, що вбивцею отамана міг бути більшовицький агент Григорій Гордієнко, який перебував у Городку в день вбивства. Він залучив до шпигунської служби Антона Блаженчука, затриманого поліцією 1 квітня 1926 р. за нелегальний перехід кордону. Останній підтримував контакти із представниками ОДПУ, зокрема Прокоп'юком-Дніпровським, який ніби-то і назвав прізвиська «шкідливих» для радянської влади людей, серед них – Володимира Оскілка⁴¹. Слідчі прийшли до висновку, що «вбивство Оскілка має політичний характер і, як свідчать факти, було виконано з доручення ГПУ»⁴². Про можливість зв'язку між вбивствами Петлюри і Оскілка, керування ними з одного центру стверджував посол Польщі в СРСР⁴³. «Вбивство Оскілка сталося при таємних обставинах... Вважають, що вбивство є на тлі політичним і що небіжчик впав жертвою більшовиків», – писала газета «Тризуб»⁴⁴. Утім, побутувала й інша думка, що «його (Оскілка – авт.) тісна співпраця з польським урядом на шкоду Україні закінчилася трагічно: українська підпільна організація видала на нього вирок смерті за угодовство й вирок виконала»⁴⁵.

За новою інформацією, віднайденою українськими істориками, одним із організаторів вбивства В. Оскілка був Зиновій Григорович

³⁹ *Жертва вечірня*, „Дзвін”, 1 VII 1926, с. 2; *Невияснене вбивство отам. Оскілка*, „Діло”, 26 VI 1926, ч. 139, с. 3.

⁴⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 1136, арк. 5.

⁴¹ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 1136, арк. 3.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ ААН, zespół 322, sygn. 5315, mikrof. В. 21517, к. 35.

⁴⁴ „Тризуб”, 8 VIII 1926, ч. 39, с. 31.

⁴⁵ О. Вишнівський, *Повстанський рух і отаманія*, Дітройт 1973, с. 40.

Луньов (Мінц), уродженець Кременчука, що на Полтавщині, євреї за національністю, який у період 1922–1923 рр. служив у прикордонних відділках ДПУ – у Шепетівці, Ізяславі, Новоград-Волинську, Коростені. У 1926–1928 рр. працював у Іноземному відділку контррозвідувального відділу ДПУ УСРР. Був заарештований у вересні 1937 р. (на той час працював у апараті НКВС УРСР) та засуджений 16 грудня 1937 р. до 5 р. позбавлення волі, подальша його доля залишається невідома. 12 липня 1957 р. реабілітований. Про причетність Луньова (Мінца) до вбивства Оскілка красномовно свідчить запис у його нагородному листі: «Будучи вповноваженим контррозвідувального відділу ДПУ УСРР, успішно провів ліквідацію значного петлюрівського отамана Оскілка»⁴⁶. Таким чином, віднайдені факти підтвердили інформацію, якої дотримувалася польська поліція і українська еміграційна спільнота у міжвоєнний період.

У тому ж 1926 р. було здійснено ще один замах на члена відділу луцького сеймику, кооператора Афонія Стефаніва, колишнього полковника Армії УНР⁴⁷. Увечері 22 листопада невідомий вистрілив у нього через вікно приміщення Кредитового банку у м. Тростянець, внаслідок чого потерпілий втратив око⁴⁸. З вересня 1918 р. Стефанів служив у штабі Окремої Запорізької дивізії, згодом став начальником штабу Запорізького корпусу Дієвої Армії УНР, з травня 1919 р. – начальником штабу 6-ї Запорізької дивізії Дієвої армії УНР. Брав участь у Першому Зимовому поході. У 1921 р. повернувся на малу батьківщину, адже народився у м. Рожище, що на Волині⁴⁹. У міжвоєнний період Афоній Стефанів конфліктував з послами Хомою Приступою, Андрієм Пашуком, які поділяли радянофільські симпатії. Результати розслідування виявили, що замах вчинив селянин с. Тростянець Ананій Ольхович за намовою Костя Гордійчука, що втік до Радянської України. А. Ольхович також намагався перейти на радянський бік, але

⁴⁶ В. Золотарьов, *Жертва «беріївської відлиги»: сторінки біографії капітана державної безпеки Григорія Аркадійовича Ключванта-Гришина*, „З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КДБ” 2014, № 2 (43), с. 438–439.

⁴⁷ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 4041, арк. 20.

⁴⁸ *Замах*, „Дзвін”, 5 XII 1926, с. 4.

⁴⁹ Я. Тинченко, *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, Київ 2007, с. 422; А. Руккас, *«Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність та уніформа)*, Київ 2015, с. 173.

був затриманий поблизу с. Бабин Рівненського повіту та засуджений на 12 років в'язниці⁵⁰.

Жертвою нападів більшовицьких агентів став також отаман Іван Трейко-Хойнацький, уродженець с. Старостинці Погребищенського повіту, що на Вінниччині. З 1919 р. І. Трейко керував повстанським загonom на Київщині. У листопаді 1922 р. переправився до Польщі, де продовжував готувати повстанські загони, очоливши у 1923 р. Київську повстанську групу. У радянських джерелах згадується прізвище М. Прокоп'юка, одного з радянських партизанських керівників, який у міжвоєнний час брав участь у ліквідації «петлюрівських банд», зокрема і загону Трейка⁵¹.

У 1925 р. отаман Трейко-Хойнацький поселився у с. Самостріли Рівненського повіту⁵². Завербовані більшовицькою розвідкою Андрій Денисюк, житель с. Головниця, та Максим Марчук із с. Самостріли готували у 1926 р. замах на відомого отамана, але, потрапивши під нагляд польської поліції, змушені були перейти на радянський бік, не виконавши завдання⁵³. Наступного року спробу замаху на отамана повторив житель с. Самостріли Павло Підстригач: «У білий день прийшов купити меду, бо Трейко мав пасіку. Коли Трейко нагнувся до землі, щоб узяти мед, незнайомий вистрілив і куля прийшла Трейкові через підборіддя»⁵⁴. Поранивши колишнього сквирського отамана в обличчя, більшовицький агент перейшов на радянський бік⁵⁵.

Таким чином, впродовж міжвоєнного періоду комуністична влада за допомогою різних дій намагалася дезорієнтувати українську політичну еміграцію, проводила провокаційну роботу. Більшовицькі методи боротьби з українською політичною еміграцією зазнавали змін від ор-

⁵⁰ Замах на полковника УНР Афонія Стефаніва, „Українська нива”, 15 VIII 1927, с. 2; 24 VIII 1927, с. 3.

⁵¹ Ю. Каліберда, *Іван Трейко: повстанський отаман (1917–1921), генерал-хорунжий УПА (1940–1945)*, „Воєнна історія” 2011, № 1(55), с. 78; В. Андріанов, *Николай Архипович Прокопюк*, в: *Чекісти: збірник*, сост. А. Н. Николаев, Москва 1987, с. 323–360.

⁵² *Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. Документи і матеріали*, упоряд. В. Верстюк, В. Скальський, Я. Файзулін, Київ 2011, с. 220–221.

⁵³ ГДА СБУ, м. Київ, ф. 6, спр. 557, арк. 43.

⁵⁴ П. Філоненко, *Збройна боротьба на Волині (Спомин учасника)*, Вінніпег 1958, с. 34.

⁵⁵ Р. Коваль, К. Завальнюк, *Трагедія отамана Волинця*, Київ 2002, с. 97–98; *Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. Документи і матеріали*, с. 220–221; А. Жив'юк, *Самострілівська десятка*, в: *Реабілітовані історією. Рівненська область*, кн. 1, упоряд. А. Жив'юк, Рівне 2006, с. 352.

ганізації спецоперацій для розкладу еміграції зсередини до фізичного знищення її представників. Жертвами більшовицьких терористичних актів ставали активні учасники Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., які після її поразки опинилися на території Польської держави, оселилися на теренах прикордонного Волинського воєводства, що потрапило в епіцентр польсько-радянського протистояння.

Streszczenie

Morderstwa polityczne jako instrument walki radzieckich służb specjalnych z URL-owską emigracją

W artykule na podstawie krytycznej analizy materiałów archiwalnych, prasy międzywojennej, badań historiografii współczesnej przeanalizowano formy i metody walki bolszewickich służb specjalnych z ukraińską emigracją polityczną zamieszkałą tereny przygranicznego województwa wołyńskiego, które leżały w granicach II Rzeczypospolitej. Od drugiej połowy lat 20. XX w. radzieckie służby specjalne aktywizowały przeprowadzenie aktów terrorystycznych przeciwko działaczom URL. W tekście został zbadany związek między morderstwem głównego atamana Symona Petlury a morderstwem Wołodomyra Oskilka, zranieniem politycznych emigrantów pułkownika Armii UNR Afonia Stefaniwa, atamana Iwana Trejki-Chojnackiego. Udowodniono, że walka bolszewików ewaluowała od organizacji operacji specjalnych w celu rozbitcia emigracji od wewnątrz do fizycznego zniszczenia jej przedstawicieli.

Summary

Assassinations as a tool in the fight of Soviet secret services against UNR emigrants

In this article on the basis of critical analysis of archive material, interwar periodicals, modern historiography researches, the forms and methods of Bolshevik secret services fight with Ukrainian political emigrants, who settled down on the territory of the frontier Wolyn region, which was a part of the interwar Polish country, were analyzed. From the second half of 20-ies Soviet secret services fired up the acts of terror against the UNR activists. The relation between the murder of The Main Chieftain Symon Petliura and the murder of Volodymyr Oskilko, the injuring of political emigrants The Colonel of the Army of the UNR Athos

Stefanov, The Chieftain Ivan Treyko-Khoinatsky was explored. It was proved that the Bolshevik's fight metamorphosed from the organization of special-forces raid with the aim of the break-up of the emigration from the inside to physical destruction of its members.

Bibliografia

I. Źródła

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), zespół 322, sygn. 5315, mikrofilm. B. 21517, k. 35.

Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ (ГДА СБУ, м. Київ), ф. 6, спр. 557, арк. 43.

Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 4041, арк. 20.

Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 1136, арк. 3; ф. 33, оп. 2, спр. 3040, арк. 13.

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 3696, оп. 2, спр. 46, арк. 213.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 580 т., оп. 1, спр. 86, арк. 1.

Постановление Политбюро ЦК ВКП (б) «О разведупре». 25 февраля 1925 г., в: Лубянка. Сталин и ВЧК – ГПУ – ОГПУ – НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. Январь 1922 – декабрь 1936 г., ред. А. Н. Яковлев, сост. В. Н. Хайустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова, Москва 2003.

Філоненко Петро, *Збройна боротьба на Волині (Спомин учасника)*, Вінніпег 1958.

Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. Документи і матеріали, упоряд. Владислав Верстюк, Віталій Скальський, Ярослав Файзулін., Київ 2011.

II. Prasa

Бл. п. Володимир Оскілко в освітленні преси, „Дзвін”, 4 VII 1926, с. 3.

Вбивця Отамана Петлюри – з Смоленська, „Дзвін”, 30 V 1926, с. 1.

Володимир Оскілко у висвітленні преси, „Дзвін”, 1 VII 1926, с. 1.

„Дзвін”, 10 VII 1926, с. 1–2.

Жертва вечірня, „Дзвін”, 1 VII 1926, с. 2.

Жертва вечірня, „Дзвін”, 4 VII 1926, с. 2.

За упокій душі Мученика, „Дзвін”, 13 VI 1926, с. 3–4.

Замах на полковника УНР Афонія Стефаніва, „Українська нива”, 15 VIII 1927, с. 2.

- Замах на полковника УНР Афонія Стефаніва*, „Українська нива”, 24 VIII 1927, с. 3.
- Замах*, „Дзвін”, 5 XII 1926, с. 4.
- Комунікат Комітету вшанування пам'яті Симона Петлюри*, „Тризуб” 1926, ч. 34, с. 4–6.
- Комунікат Управи Української Народної Партії*, „Дзвін”, 27 V 1926, с. 1.
- Логічний кінець*, „Тризуб”, 15 VIII 1926, ч. 40, с. 13.
- Над свіжою могилою. „Панахида” української радянської преси*, „Діло”, 4 V 1926, ч. 122, с. 2.
- Після смерти бл. п. С. Петлюри: Комунікат Укр. Парляментарної Репрезентації*, „Громада”, 20 VI 1926, ч. 25, с. 4.
- Після смерти Петлюри*, „Діло”, 22 VIII 1926, с. 3.
- Після трагічної смерти С. Петлюри*, „Діло”, 4 IV 1926, с. 1.
- Приходько А., *Петлюра*, „Известия”, 27 V 1926, ч. 119, с. 4.
- „Тризуб”, 8 VIII 1926, ч. 39, с. 31.
- „Тризуб”, 14 IX 1926, ч. 44, с. 29.

III. Opracowania

- Bruski J. J., *Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy sowieckiej 1921–1926*, Kraków 2010.
- Андріанов В., *Николай Архипович Прокопюк*, в: *Чекисты: сборник*, сост. А.Н. Николаев, Москва 1987, с. 323–360.
- Верига В., *Листопадовий рейд 1921 року*, Київ 1995.
- Вишнівський О., *Повстанський рух і отаманія*, Дітройт 1973.
- Гриневиц В., *Вбивство С. Петлюри*, в: *Політичний терор і тероризм в Україні: XIX–XX ст.: історичні нариси*, ред. Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. Б. Бикова [та ін.]; відповід. ред. В. А. Смолій, Київ 2002, с. 317–324.
- Жив'юк А., *Самострілівська десятка*, в: *Реабілітовані історією. Рівненська область*, кн. 1, упоряд. А. Жив'юк, Рівне 2006, с. 351–358.
- Золотарьов В., *Жертва «беріївської відлиги»: сторінки біографії капітана державної безпеки Григорія Аркадійовича Ключванта-Гришина*, „З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КДБ” 2014, № 2 (43), с. 407–442.
- Іванов Ю., *Реакция в Москве на переворот Ю. Пилсудского в Польше в мае 1926 года: по материалам Архива внешней политики РФ*, „Новая и новейшая история” 2006, № 1, с. 33–41.
- Каліберда Ю., *Іван Трейко: повстанський отаман (1917–1921), генерал-хорунжий УПА (1940–1945)*, „Воєнна історія” 2011, № 1 (55), с. 75–80.
- Кедрин І., *Життя – Події – Люди. Спомини і коментарі*, Нью-Йорк 1976.
- Коваль Р., Завальнюк К., *Трагедія отамана Волиця*, Київ 2002.

- Комар В., *Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.)*, Івано-Франківськ 2011.
- Кручинин А., „Юзик”: *Генерал Булак-Балахович 2-й брат свого брата*, в: *Право на имя: Биографика XX века. Чтения памяти Вениамина Иофе: Избранное: 2003–2012*, Санкт-Петербург 2013, с. 117–126.
- Кульчицький Ю., *Симон Петлюра і погроми*, в: *Симон Петлюра: зб. наук.-студійної конф. у Парижі (травень 1976 р.): статті, замітки, матеріали*, ред. В. Косик, Мюнхен–Париж 1980, с. 137–159.
- Литвин С., *Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана*, Київ 2001.
- Лівицький М., *ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками*, Мюнхен–Філадельфія 1984.
- Ковальський М., *Симон Петлюра*, в: *Говорить Радіо Визволення. Збірка матеріалів української редакції*, кн. 2, Мюнхен 1957.
- Римаренко Ю., *Керівник держбезпеки нового типу*, в: *Борис Шульженко. Особистість і час: документи, спогади, матеріали*, упоряд. В. Б. Шульженко, за заг. ред. Ю. І. Шаповала, Київ 2006, с. 340–341.
- Рудницький Я., *В 65-річчя екзилу уряду УНР (1920–1985)*, Оттава 1985.
- Руккас А., *«Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність та уніформа)*, Київ 2015.
- Тинченко Я., *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, Київ 2007.